

γράφει ο
Περικλής Παυλίδης

2ο μέρος

Ζητήματα ηθικής αγωγής στη σοσιαλιστική παιδεία

**Η ηθική του καθήκοντος και
η οικοδόμηση του σοσιαλισμού
στην ΕΣΣΔ**

Σε ό,τι αφορά τη συνάφεια πειθαρχίας και ελευθερίας, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι σχετικές απόψεις του Μακάρενκο μας θυμίζουν ιδέες που είχε διατυπώσει ο Ι.Καντ. Το Γερμανό φιλόσοφο απασχόλησε αρκετά η παιδαγωγική διάσταση της σχέσης μεταξύ πειθαρχίας και ελευθερίας. Θεωρούσε ότι «Πειθαρχία και ελευθερία αποτελούν... τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.»¹. Η πειθαρχία αποσκοπεί στην ανάπτυξη της ικανότητας του ανθρώπου να αυτονομείται από την επήρεια των φυσικών του κλίσεων και την αυθαιρεσία του αυτεξούσιου του, ώστε να ενεργεί με βάση την αγαθή του βούληση τηρώντας τον ηθικό νόμο. Η πειθαρχία και ο εξαναγκασμός καλλιεργούν την ελευθερία του ανθρώπου, ως ηθική ελευθερία, ως ικανότητα του ατόμου να πράττει αυτόβουλα το καλό². Για τον Καντ ελευθερία σημαίνει εφαρμογή του ηθικού νόμου από την αυτόνομη βούληση του ατόμου.

Πρόκειται για μια αντίληψη περί ελευθερίας που έχει ως αφετηρία, αλλά και όριό της, το ξεχωριστό άτομο, τη συνείδηση και βούλησή του. Η ελευθερία, κατά τον Ι.Καντ, καθώς και η αυθεντική ηθικότητα δεν μπορούν να πηγασούν από την αντικειμενική πραγματικότητα, από τις υλικές σχέσεις με-

ταξύ των ανθρώπων. Πηγή ελευθερίας και ηθικότητας αποτελεί η συνείδηση του ξεχωριστού ατόμου και, μάλιστα, του ατόμου που αυτονομείται από κάθε τι αντικειμενικό, από κάθε αντικειμενική σχέση –εξάρτηση από τους συνανθρώπους και τα πράγματα.

Αφετηρία αυτής της ελευθερίας είναι το αποξενωμένο άτομο της αστικής κοινωνίας, το οποίο είναι ελεύθερο επειδή είναι αυτόβουλα καλό, και είναι καλό επειδή ενεργεί υπακούοντας στο καθήκον, στην κατηγορική προσταγή να θεωρεί όλους τους ανθρώπους αυτοσκοπό, παραγνωρίζοντας παντελώς το χαρακτήρα των αντικειμενικών ανθρώπινων σχέσεων, των κοινωνικών δεσμών αλλά και αντιθέσεων, των αντιφάσεων της ιστορικής εξέλιξης.

Πυρήνας του ηθικού ιδεώδους του Ι.Καντ είναι η ιδέα περί ανθρωπίνης ισότητας. Η ισότητα όμως αυτή πραγματώνεται όχι ως συνέπεια κάποιων αντικειμενικών κοινωνικών αλλαγών αλλά ως απόρροια της βούλησης του ανθρώπου να πράττει το ηθικό καθήκον, να ενεργεί, δηλαδή, με γνώμονα την ιδέα της ισότητας με τους άλλους, τον ηθικό νόμο του κοινού –ίσου μέτρου, το αξίωμα της αρμονίας μεταξύ των προσωπικών του επιλογών και μιας ενδεχόμενης καθολικής νομοθεσίας.

Η ηθική φιλοσοφία του Ι.Καντ είναι, κατεξοχήν, η φιλοσοφία του καθήκοντος. Σύμ-

φωνα με τη δήλωσή του «η αναγκαιότητα να πράττω από σεβασμό για τον πρακτικό [ηθικό] νόμο είναι εκείνο που αποτελεί το καθήκον, στο οποίο πρέπει να υποχωρεί κάθε άλλο κίνητρο γιατί το καθήκον είναι η αναγκαία συνθήκη για τη δυνατότητα μιας καθ' εαυτήν καλής θέλησης, και μια τέτοια θέληση αξίζει περισσότερο από όλα.»³.

Το ζήτημα της ηθικής αγωγής που καλλιεργεί την αφοσίωση στο καθήκον κατέχει κομβική θέση και στο έργο του Μακάρενκο.

Κάνοντας λόγο περί καθήκοντος θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι πρόκειται περί ηθικής έννοιας η οποία εκφράζει την «αξίωση για πράττειν κατ' αντιστοιχία προς το καλό, εφ' όσον αυτό το καλό δεν συμπίπτει άμεσα με το στενά ατομικό όφελος.»⁴. Συνεπώς, «το καθήκον είναι μια εξωτερική αξίωση του πράττειν κατ' αντιστοιχία με το καλό.»⁵.

1. Κ.Δεληκωσταντή, *Η παιδαγωγική του Καντ*, εκδ. Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2001, σελ.83.

2. Βλ. Λ.Βινσεντί, *Αγωγή και ελευθερία*. Καντ και Φίχτε, μτφρ.Γ.Πρελορέντζος, εκδ.Πατάκη, Αθήνα 1999, σσ. 30, 35-36.

3. Ι.Καντ, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ.Γ.Τζαβάρας, εκδ.Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1984, σελ. 47.

4. Β.Α.Βαζιούλιν, *Η λογική της ιστορίας*, μτφρ.Δ.Πατέλης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σελ. 254.

5. Στο ίδιο.

Στην περίπτωση του καθήκοντος, η ηθική πράξη προβάλλει ως υποχρέωση του ατόμου έναντι της κοινωνίας, της ομάδας αναφοράς και του ίδιου του εαυτού του. Η πράξη θάσει του καθήκοντος προκύπτει ως «προσωπική συνειδητοποίηση της απαίτησης της κοινωνίας από τον άνθρωπο»⁶, ως αποδοχή εκ μέρους του ατόμου των προτύπων συμπεριφοράς που το κοινωνικό περιβάλλον, η κοινωνική τάξη, η ομάδα αναφοράς προβάλλει ενώπιόν του. Ως εκ τούτου, το καθήκον προϋποθέτει τον ενεργητικό και καθοριστικό ρόλο της κοινής γνώμης.

Η ηθικο-κοινωνική σημασία του καθήκοντος αποκτά την πλέον χαρακτηριστική και, ενίοτε, δραματική διάστασή της στις περιπτώσεις όπου η αγαθή συμπεριφορά του ανθρώπου προς τους άλλους όχι μόνο δεν συμπίπτει με το ατομικό όφελος αλλά αποβαίνει επώδυνη και επιβλαβής για τον ίδιο.

Στις απόψεις των Ι.Καντ και Μακάρενκο περί καθήκοντος, εκτός από σημαντική ομοιότητα μεταξύ τους (μιας και οι δύο δίνουν έμφαση στην ηθική πράξη ως αποτέλεσμα υπακοής σε ηθικές απαιτήσεις - προσταγές και όχι ως αποτέλεσμα εσωτερικής ανάγκης), υπάρχει και θεμελιώδης διαφορά. Ο Γερμανός φιλόσοφος αποσπά πλήρως το καθήκον από κάθε κοινωνικο-ιστορικό γεγονός, σκοπό, ιδεώδες, με αποτέλεσμα η δυνατότητα του καθήκοντος να επαφίεται στην αποκλειστικά ατομική ικανότητα της υπαγωγής των εκάστοτε επιλογών στο αξίωμα του καθολικού-ίσου μέτρου. Η καντιανή αντίληψη του καθήκοντος είναι δηλωτική μιας επιφυλακτικής στάσης απέναντι στη σύγχρονη πρωσική κοινωνία, η οποία απείχε πολύ από την έμπρακτη διεκδίκηση της καθολικής ισότητας, όπως έπραξε η επαναστατημένη Γαλλία. Γι' αυτό το λόγο το πρόταγμα της ισότητας μεταξύ όλων των ανθρώπων εκφράστηκε στην καντιανή σκέψη ως ζήτημα αγαθής θέλησης.

Αντιθέτως, ο Μακάρενκο εντάσσει την ηθική αγωγή του καθήκοντος στο μεγαλιώδες απελευθερωτικό γχείρημα της Οκτωβριανής Επανάστασης. Για το σοβιετικό παιδαγωγό το περιεχόμενο του καθήκοντος είναι συγκεκριμένο και κοινωνικο-ταξικά προσ-

διορισμένο, συντίθεται από τις απαιτήσεις που εγείρει ενώπιον του κάθε ατόμου η επαναστατημένη κοινωνία.

Γιατί όμως οι ενέργειες και συμπεριφορές που συνιστούν για την αναδυόμενη σοσιαλιστική κοινωνία το ηθικώς καλό προβάλλουν στο έργο του Μακάρενκο ως καθήκον, ως εξωτερική απαίτηση από το άτομο; Η απάντηση στο ερώτημα αφορά στο γεγονός ότι η ηθική του νέου χειραφετημένου κόσμου, όπως και οι νέες κοινωνικές σχέσεις, αποτελούσαν για την εποχή του το ζητούμενο, τον τελικό στόχο που θα έπρεπε να επιτευχθεί. Η πλειονότητα των μελών της κοινωνίας ήταν ακόμη φορέας της παλιάς ιδεολογίας και ηθικής, των παλιών κοινωνικών σχέσεων. Η έμφαση του Μακάρενκο στην έννοια του καθήκοντος σε ό,τι αφορά την ηθική αγωγή των παιδιών ανταποκρίνεται, ακριβώς, στην αναγκαιότητα να αποδεχθεί και να υποστηρίξει η νέα γενιά τις νέες κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες δεν είχαν ακόμη καταστεί κυρίαρχη πραγματικότητα και εσωτερική ανάγκη των ανθρώπων.

Η σημασία του καθήκοντος στη σύγχρονη του Μακάρενκο σοβιετική κοινωνία απορρέει από τις ιδιομορφίες του συγκεκριμένου επιπέδου των κοινωνικών αλλαγών. Η Οκτωβριανή Επανάσταση κατάργησε σταδιακά τις κεφαλαιοκρατικές σχέσεις και τα κατάλοιπα των φεουδαρχικών, εξαλείφοντας, ταυτόχρονα, τις αντίστοιχες εκμεταλλευτικές τάξεις. Παρ' όλ' αυτά, όμως, η σοβιετική κοινωνία της δεκαετίας του '30 (όπως, βέβαια, και των μετέπειτα δεκαετιών) απείχε παρασάγγες από τον τελικό σκοπό της χειραφετημένης αταξικής ανθρωπότητας.

Η εξάλειψη της αντίθεσης κεφαλαίου-εργασίας έφερε στο προσκήνιο διαφορετικού τύπου αντιθέσεις, οι οποίες εδράζονταν στο εσωτερικό της ίδιας της κοινωνικής εργασίας, στην εσωτερική φύση της εργασιακής διαδικασίας, στον υποδουλωτικό καταμερισμό της εργασίας⁷. Με τον όρο «υποδουλωτικός καταμερισμός της εργασίας» εννοούμε τον καταμερισμό των εργαζομένων σε διαφορετικούς τομείς και θέσεις της συνολικής εργασιακής δραστηριότητας της κοινωνίας, κατά τρόπο που, σε

γενικά πλαίσια, καθιστά ανέφικτη τη μετάβαση του εργαζόμενου από τη μια θέση στην άλλη και την άσκηση σφαιρικού ελέγχου πάνω στην παραγωγική διαδικασία, και, συνεπώς, αναπαράγει τη υπαγωγή του εργαζόμενου στην κοινωνική εργασία ως σε εξωτερική ανάγκη. Χαρακτηριστικές και καθοριστικές μορφές του υποδουλωτικού καταμερισμού της εργασίας είναι η διάκριση-αντίθεση μεταξύ φυσικής και πνευματικής, εκτελεστικής και διοικητικής εργασίας. Συνυφασμένη με τον υποδουλωτικό καταμερισμό εργασίας είναι και η διατήρηση στη σοσιαλιστική κοινωνία των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων.

Ο Μακάρενκο αντιλαμβανόταν ότι η κοινωνία στην οποία θα ζούσαν οι τρόφιμοι των σταθμών «Μ.Γκόρκι» και «Φ.Ντζερζίνσκι» δε θα είχε ακόμη απαλλαγεί από το άγχος της εκτελεστικής, φυσικής, κοπιαστικής και μονότονης εργασίας. Ενώς είδους εργασίας η οποία δε θα μπορούσε να αποτελέσει εσωτερική ανάγκη και αυτοσκοπό του ανθρώπου⁸.

Προκειμένου όμως να αναπτυχθεί η σοσιαλιστική κοινωνία χιλιάδες εργαζόμενοι και για μεγάλο χρονικό διάστημα έπρεπε να καταπιστούν με αυτό ακριβώς το είδος εργασίας. Αλλά από τη στιγμή που η φυσική, κοπιαστική, μονότονη εργασία δεν ήταν δυνατό να αποτελέσει εσωτερική ανάγκη των ανθρώπων, για την εκτέλεσή της, και μάλιστα για την υπεύθυνη και αποτελεσματική εκτέλεσή της, εξωτερικά κίνητρα και μηχανισμοί, όπως οι υλικές - χρηματικές απολαβές και τα διοικητικά μέτρα πειθαναγκασμού, διατηρούσαν ένα αναγκαίο και σημαντικό ιστορικό ρόλο.

Υπήρχε όμως και ένας άλλος τρόπος, με την ανάδειξη του οποίου ασχολήθηκε ο Μακάρενκο. Ήταν η διεκπεραίωση εκτελεστικής, φυσικής, κοπιαστικής εργασίας ως συνειδητή εκπλήρωση του καθήκοντος απέναντι στη σοσιαλιστική κοινωνία. Η ηθική αγωγή που εισηγούταν ο Μακάρενκο, η οποία εστίαζε στην καλλιέργεια της αφοσίωσης στο καθήκον, αποσκοπούσε στη διαπαιδαγώγηση ανθρώπων ικανών να υλοποιήσουν αυτόδουλα, πειθαρχημένα κι αποτελεσματικά σκληρή, κοπιαστική κι ενίοτε επικίνδυνη εργασία, όχι για ιδιοτελείς σκοπούς αλλά για τη συλλογική πρόοδο κι ευημερία.

Το πρότυπο, λοιπόν, της σοσιαλιστικής παιδείας που κατά τον Μακάρενκο ανταπο-

6. Ο.Γκ.Ντρομπνίτσκι, *Προβλήματα της ηθικότητας*, εκδ.Ναούκα, Μόσχα 1977, σσ. 178-179.

7. Η άποψή μου για το χαρακτήρα των αντιθέσεων της σοβιετικής κοινωνίας αναπτύσσεται στο βιβλίο: Π.Παυλίδης, *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας στην ΕΣΣΔ*, εκδ.Προσκήνιο, Αθήνα 2001.

κρινόταν στις ανάγκες της εποχής του, ήταν αυτό του σοβιετικού εργαζομένου, ο οποίος θα διέθετε καλές τεχνικο-επαγγελματικές γνώσεις, βαθιά πολιτική κατάρτιση και ισχυρό ηθικό φρόνημα, με προεξάρχουσα την ικανότητα να αντιλαμβάνεται και να εκπληρώνει υπεύθυνα το καθήκον του απέναντι στη σοσιαλιστική κοινωνία.

Στο καθήκον όμως η ηθική πράξη δεν παύει να υφίσταται ως εξωτερική απαίτηση ενεργειών που συνάδουν προς το καλό, ως αποδοχή εκ μέρους του ατόμου των απαιτήσεων που εγείρει η κοινωνική ομάδα, η τάξη, η κοινωνία συνολικά. Αποδοχή του καθήκοντος σημαίνει, εν πολλοίς, αποδοχή της κοινής γνώμης.

Βέβαια, υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ της κοινής γνώμης που διαμορφώνεται στα πλαίσια μιας αυτοδιευθυνόμενης σοσιαλιστικής εργασιακής κοινότητας και αυτής που διαμορφώνεται μέσα σε μια κοινότητα ιδιωτών-ιδιοκτητών και αποξενωμένων εμπορευματοπαραγωγών. Η κοινή γνώμη της κοινότητας για την οποία κάνει λόγο ο Μακάρενκο διαφέρει τα μέγιστα από την κοινή

γνώμη επιδερμικών, χρησιμοθηρικών και αλλοτριωτικών κοινωνικών συσσωματώσεων που γεννούν τον χαϊντεγκεριανό «Man», τον μέσο, τυποποιημένο κομφορμιστή άνθρωπο, το έρμαιο της καθημερινότητας⁸.

8. Είναι, όμως, αξιοσημείωτο ότι σε ό,τι αφορά την εργασία στη σοσιαλιστική κοινωνία ο Μακάρενκο έχει, συνολικά, μιαν απλουστευτική αντίληψη. Χωρίς να κάνει διάκριση μεταξύ διαφορετικών ειδών εργασίας ο σοβιετικός παιδαγωγός τείνει να θεωρεί αυταξία οποιαδήποτε εργασία συντελείται μέσα στα πλαίσια των σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής. Ο ίδιος εμφορείται από την υπερ-αισιόδοξη αλλά θεωρητικά εσφαλμένη αντίληψη ότι κάθε μορφής εργασία στο σοσιαλισμό (ακόμη και η κοπιαστική, χειρωνακτική ή η μονότονη εκμηχανισμένη εργασία) μπορεί να οδηγήσει τους ανθρώπους στην ευτυχία. Βλ.: Π. Παυλίδης, «Η συνάφεια εργασίας και διαπαιδαγώγησης της προσωπικότητας στο έργο του Α.Σ. Μακάρενκο», *Αντιτετράδια της εκπαίδευσης*, τεύχος 55, Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1999, σσ. 74-75. Επρόκειτο, όμως, για μιαν αντίληψη περί εργασίας που χαρακτήριζε ολόκληρη τη σοβιετική ιδεολογία και παιδαγωγική επιστήμη εκείνης της περιόδου, κάτι που είχε αρνητικές συνέπειες όχι μόνο στο εκπαιδευτικό έργο αλλά και στον σχεδιασμό της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης της ΕΣΣΔ. Βλ.: Α. Βακαλιός, *Περεστρόικα και εκπαίδευση*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1989, σσ. 19-22.

9. Για τον Χάιντεγκερ η κοινή γνώμη, οι άλλοι, οι πολλοί συνιστούν πάντα το τέλος της αυτονομίας και αυθεντικότητας. «Το αφίστασθαι, ο μέσος όρος, η ισοπέδωση συγκροτούν ως τρόποι του Είναι των πολλών αυτό που ονομάζεται 'κοινή γνώμη'». «Καθένας είναι ο Άλλος και κανένας δεν είναι αυτός τούτος. Οι πολλοί [Das Man], με τους οποίους απαντάται το ερώτημα για το ποιος είναι το καθημερινό εδωνά-Είναι, είναι ο κανένας [das Niemand], στον οποίο έχει εκάστοτε ήδη παραδοθεί κάθε εδωνά-Είναι όντας μεταξύ άλλων.». Μ. Χάιντεγκερ, *Είναι και χρόνος*, τ.1, μτφρ. Γ. Τζαβάρας, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1978, σσ. 214, 215.

Ο Μακάρενκο αναφέρεται στην κοινή γνώμη που υπερασπίζεται σχέσεις συλλογικότητας και αλληλεγγύης, που διασφαλίζει την ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός, ως προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων.

Σε κάθε, όμως, περίπτωση, το καθήκον αφορά σε ηθική πράξη η οποία προβάλλει ως εξωτερική απαίτηση, ως, τρόπον τινά, εξαναγκασμός του ατόμου, έστω κι αν το άτομο συνειδητά- αυτόβουλα εξαναγκάζει τον εαυτό του σε ηθικές πράξεις. Μια τέτοια στάση μέσα στη σοσιαλιστική κοινωνία ενέχει πάντα την πιθανότητα της καλλιέργειας του κομφορμισμού, της ανάπτυξης της συνήθειας να υπακούει το άτομο, αυτόβουλα, σε οτιδήποτε προέρχεται από την κοινή γνώμη, από την κοινωνία, θεωρώντας αφηρημένα κάθε προσταγή της σοσιαλιστικής κοινωνίας αυταξία.

Η ένδοξη αλλά και δραματική εμπειρία της οικοδόμησης του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ καταμαρτυρεί το γεγονός ότι η ηθική του σοσιαλιστικού καθήκοντος μπορεί, αφενός, να κινητοποιήσει χιλιάδες ανθρώπους σε πράξεις αυταπάρνησης και ηρωισμού για τη συλλογική πρόοδο και ευτυχία, όπως μπορεί, αφετέρου, να γεννήσει μια κομφορμιστική στάση απέναντι στην ίδια τη σοσιαλιστική κοινωνία, η οποία στα πλαίσια της ηθικής του καθήκοντος εκλαμβάνεται ως αυταξία, τούτέστιν ως δεδομένη. Έτσι, όμως, περιορίζεται η δυνατότητα συνειδητοποίησης των εγγενών αντιφάσεων της σοσιαλι-

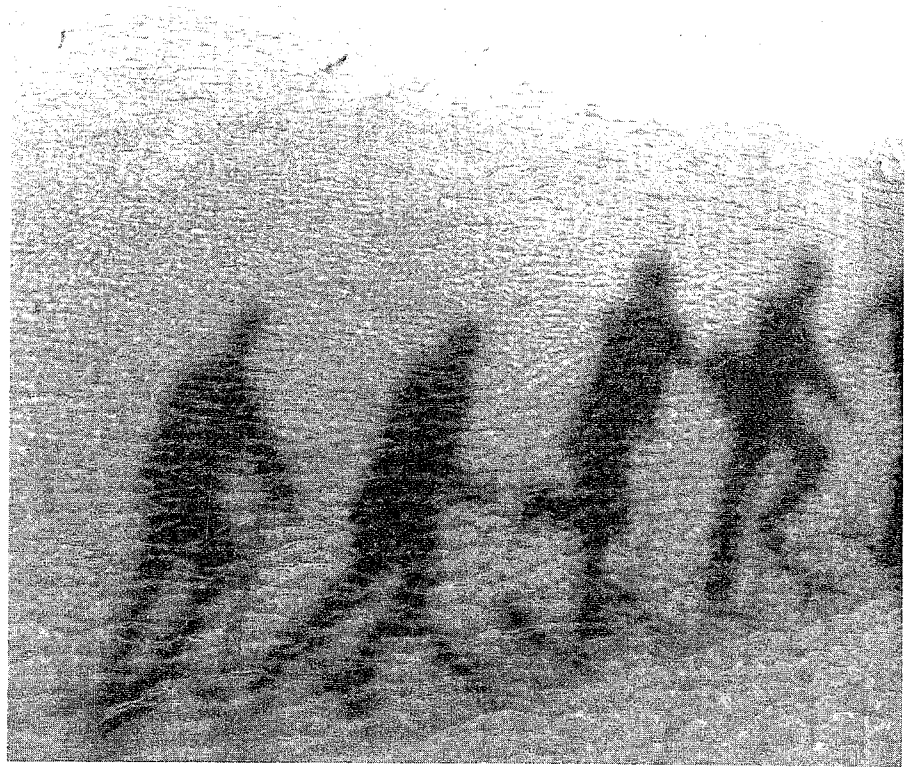
στικής κοινωνίας και η προσπάθεια επίλυσής τους στην κατεύθυνση της ανάπτυξης-ωρίμανσης των σοσιαλιστικών σχέσεων.

Ο Β.Α.Σουχομλίνσκι και η αγωγή του ηθικού συναισθήματος

Ο Σουχομλίνσκι υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς σοβιετικούς παιδαγωγούς της μεταπολεμικής περιόδου. Ως διευθυντής του αγροτικού σχολείου *Srednaja ravnlyshkaja shkola* προσπάθησε (εν πολλοίς στο πνεύμα των ιδεών του Μακάρνκο) να συνδέσει σε μια ενιαία παιδαγωγική διαδικασία την παραδοσιακή διδασκαλία γνώσεων με τη συστηματική φροντίδα για τη σωματική υγεία και ανάπτυξη των παιδιών, την πολύμορφη δημιουργική εργασιακή δραστηριότητα, και την οργανωμένη και συστηματική μόρφωση των γονέων πάνω σε παιδαγωγικά ζητήματα. Στο παιδαγωγικό έργο του Σουχομλίνσκι, στο σχολείο του ουκρανικού χωριού Παβλίζ, υπήρξαν πολλά πρωτοποριακά εγχειρήματα στα οποία δεν μπορούμε να αναφερθούμε στο παρόν κείμενο. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι οι απόψεις του Σουχομλίνσκι περί ηθικής και ηθικής αγωγής.

Το ηθικό ανάστημα της προσωπικότητας είναι ένα ζήτημα που διαρκώς απασχολούσε τον Σουχομλίνσκι. Όπως δήλωνε ο ίδιος «Δεν υπάρχει στον κόσμο τίποτε πιο περίπλοκο και πιο πλούσιο από την ανθρώπινη προσωπικότητα. Η πολύπλευρη ανάπτυξή της, η ηθική της τελειότητα συνιστούν το σκοπό της κομμουνιστικής παιδείας.»¹⁰.

Ο σοβιετικός παιδαγωγός φρονούσε ότι η ηθική αγωγή ως στοιχείο της σοσιαλιστικής παιδείας θα πρέπει να ξεκινά από πολύ νωρίς και να έχει έμπρακτο χαρακτήρα, να διαμορφώνει εμπειρία ηθικής συμπεριφοράς. Αναγνωρίζοντας τη σημασία της μόρφωσης των παιδιών αναφορικά με το τι εστί καλό και κακό, της γνωριμίας τους με το προσωπικό πα-

ράδειγμα ανθρώπων που διακρίθηκαν για το υψηλό ηθικό τους φρόνημα (όπως ήταν οι εξέχουσες μορφές του αγώνα των λαών για κοινωνική χειραφέτηση), ο Σουχομλίνσκι απορρίπτει κατηγορηματικά την ηθικολογία. Αυτό που τον ενδιαφέρει είναι να αποκτήσει ο μαθητής ηθική κουλτούρα, ένα σύνολο συνθημάτων ηθικής συμπεριφοράς, ήθος.

Καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία παίζει η αγωγή των συναισθημάτων. «Τα συναισθήματα είναι το αίμα, το σώμα, η καρδιά των ηθικών πεποιθήσεων... χωρίς συναισθήματα η ηθικότητα μετατρέπεται σε σύνολο ξερών, άχρωμων λέξεων ικανών να διαπαιδαγωγήσουν υποκριτές.»¹¹. Σκοπός αυτής της αγωγής είναι να μάθει στους νέους να πράττουν το καλό όχι για να κερδίσουν επαίνους και επιβραβεύσεις (οι έπαινοι δεν αποτελούν, κατά τον Σουχομλίνσκι, ασφαλές μέσο ηθικής αγωγής), αλλά γιατί κατ' αυτό τον τρόπο θα αισθανθούν πραγματική χαρά και ευτυχία.

Η αγωγή των συναισθημάτων δημιουργεί την εσωτερική επιθυμία και ετοιμότητα των ανθρώπων να πράττουν το καλό, αλλά και να ελέγχουν άμεσα τις πράξεις τους από τη σκο-

πιά της ηθικής. Όπως επισημαίνει ο Σουχομλίνσκι «Το επανειλημμένα βιωμένο συναίσθημα της χαράς που συνοδεύει τις αγαθές πράξεις στην παιδική ηλικία μετατρέπεται με τον καιρό σε φωνή της συνείδησης...»¹².

Ο σοβιετικός παιδαγωγός θεωρεί ότι το έλλειμμα αγωγής των συναισθημάτων αποτελεί την πηγή του παιδικού εγωισμού, ενώ καθιστά εξαιρετικά δυσχερή την ηθική αγωγή, εν γένει, και, κυρίως, τη διαμόρφωση ηθικών πεποιθήσεων και ιδανικών στην εφηβεία. Γι' αυτό το λόγο η καλλιέργεια του ηθικού συναισθήματος θα πρέπει να αρχίσει από μικρή ηλικία.

Το γεγονός ότι τα μικρά παιδιά δεν είναι σε θέση να κατανοούν σε βάθος τα ηθικά ζητήματα δεν αποτελεί εμπόδιο. Αυτό που έχει σημασία είναι να τους δοθεί η δυνατότητα να αισθανθούν - να βιώσουν την ομορφιά και τη χαρά της καλοσύνης και της αλληλεγγύης προς το συνάνθρωπο. Όταν ο άνθρωπος βιώνει τη χαρά από τις πράξεις καλοσύνης και αλληλεγγύης και αποκτά εμπειρία και ετοιμότητα για τέτοιες πράξεις τότε τίθενται τα θεμέλια της ηθικότητας.

Για το σκοπό αυτό θα πρέπει η σχολική ζωή να μην περιορίζεται σε διδασκαλία γνώσεων παρά να εκτυλίσσεται ως πολύμορφη συλλογική δημιουργική δραστηριότητα, πρωτίστως εργασιακή¹³. Διαμέσου της εργασιακής δραστηριότητας τα παιδιά μάθαιναν να φροντίζουν το χώρο που τους περιβάλλει, να διαμορφώνουν, να συντηρούν, να προστατεύουν και να βελτιώνουν τόσο το τεχνητό (κτήρια, εργαλεία, εξοπλισμός) όσο και το φυσικό περιβάλλον (έδαφος, φυτά και ζώα) του εκπαιδευτικού ιδρύματος. Η φροντίδα για

10. Β.Α.Σουχομλίνσκι, *Περί αγωγής*, εκδ.Ιζντάτελσβο πολιτίσεσκοί λιτερατούρι, Μόσχα 1985, σελ. 13.

11. Β.Α.Σουχομλίνσκι, «Το σχολείο του Παβλίζ», στο: Β.Α.Σουχομλίνσκι, *Ανάλεκτα παιδαγωγικά έργα*, τ.2, εκδ.Πεντακόγικα, Μόσχα 1980, σελ. 170.

12. Β.Α.Σουχομλίνσκι, ό.π.

13. Στο σχολείο του Παβλίζ οι δραστηριότητες των παιδιών αναπτύσσονταν σε πολλές κατευθύνσεις. Αρκετές από αυτές συνιστούσαν αυθεντική παραγωγική διαδικασία. Τα παιδιά εργάζονταν μέχρι τρεις ώρες περίπου ημερησίως. Οι χώροι της δραστηριότητάς τους περιελάμβαναν από αίθουσα ραδιοτεχνολογίας με ραδιοφωνικό σταθμό, αίθουσα αυτοματικής και ραδιοηλεκτρονικής, ξυλουργείο, μηχανουργείο, ηλεκτροτεχνικό εργαστήριο, μέχρι δύο εκτάρια με οπωροφόρα δέντρα, αμπελών, κτηνοτροφική μονάδα, μελισσοκομείο, εργαστήριο παραγωγής λιπασμάτων, φυτοκομείο κ.α.. Βλ. Β.Α.Σουχομλίνσκι, «Το σχολείο του Παβλίζ», στο: ό.π., σσ. 112-126.

τα πράγματα και το περιβάλλον αποκτούσε ηθική διάσταση από τη στιγμή που θεωρούνταν φροντίδα για το χώρο στον οποίο υλοποιείται η εργασιακή δραστηριότητα των συντρόφων και στον οποίο ικανοποιούνται οι ανάγκες των παιδιών.

Ο Σουχομλίνσκι θεωρούσε ότι η κοινωνική και ηθική πρόοδος της ανθρωπότητας εξαρ-

λιέργεια της καθημερινής αλληλεγγύης προς τους ανθρώπους, της καθημερινής φροντίδας για τους άλλους. Αποδέκτες αυτής της φροντίδας μπορούσαν να γίνουν όλοι οι άνθρωποι του κοινωνικού περίγυρου, αλλά, πρωτίστως, όσοι είχαν αυξημένη ανάγκη από ανθρώπινη στοργή και αλληλεγγύη, όπως τα παιδιά που αντιμετώπιζαν

ρίζουν τις δυσκολίες της ζωής και να αναπτύσσουν ενεργητική-αγωνιστική στάση απέναντί τους. Όπως δήλωνε με καυστικό τρόπο; «Συμβαίνει, ενίοτε, η μητέρα να προσπαθεί να απομακρύνει την προσοχή του παιδιού από κάθε τι δυσάρεστο και θλιβερό, φροντίζοντας να μη κυθεί ούτε μια σταγόνα από τη γεμάτη κόυπα της ευτυχίας του. Αυτό συνιστά, καταφανώς, σχολείο εγωισμού. Μην απομακρύνετε τα παιδιά από τις δυσάρεστες πλευρές της ανθρώπινης ζωής. Ας γνωρίζουν ότι στη ζωή μας υπάρχει όχι μόνο η χαρά αλλά και η θλίψη. Ας αγγίξει η θλίψη των άλλων ανθρώπων την καρδιά του παιδιού.»¹⁷

Τα παραπάνω μας θυμίζουν την ένσταση του υπαρξισμού κατά της μόρφωσης η οποία αγνοεί τις αντιφάσεις και αντιξοότητες της ζωής και υποτιμά τη σημασία τους για την αυτοεπιβεβαίωση του ατόμου, την απόκτηση αυτογνωσίας και ηθικής ωριμότητας. Η ένσταση αυτή καταλήγει στον κατηγορηματικό ισχυρισμό ότι «Η "μόρφωση για την ευτυχία" αποτελεί μια επικίνδυνη θεωρία»¹⁸.

Στην περίπτωση, όμως, του Σουχομλίνσκι, η προετοιμασία των παιδιών για την αντιμετώπιση των αντιφάσεων της ζωής εγγράφεται σε μίαν αντίληψη για τον άνθρωπο και τις σχέσεις του με τους άλλους θεμελιωδώς διαφορετική από αυτή του υπαρξισμού. Αν οι υπαρξιστές εκκινούν από την απαισιόδοξη άποψη ότι οι άλλοι αποτελούν το όριο της ελευθερίας και αυθεντικότητας του ατόμου¹⁹ και ότι η αυτοεπιβεβαίωσή του συνίσταται στη μοναχική αντιμετώπιση των κρισιακών – οριακών καταστάσεων, ο σοβιετικός παιδαγωγός διακατέχεται από την αισιό-

« Το έργο του Α. Σ. Μακάρενκο, του Β. Α. Σουχομλίνσκι, καθώς και άλλων πρωτοπόρων παιδαγωγών της ΕΣΣΔ, εγγράφεται στο πρώτο, ιστορικά, εγχείρημα ανάπτυξης, μιας παιδείας που θα συνάδει προς τη χειραφετημένη – αταξική κοινωνία. »

τάται από τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν την κοινωνική εργασία. Κατά την άποψή του «Η κομμουνιστική αρχή της εργασίας συνίσταται, σε τελευταία ανάλυση, όχι στην τεχνική, αλλά στον άνθρωπο, στα ιδεώδη και τις επιδιώξεις του, στους στόχους που υλοποιεί με την ανιδιοτελή εθελοντική εργασία του.»¹⁴. Γι' αυτό και φρόντιζε ώστε οι μαθητές του Παβλίσ να μάθουν να αγαπούν την εργασία, να νιώθουν χαρά για την εργασία που αφιερώνουν εθελοντικά στο κοινωνικό σύνολο.

Ο Σουχομλίνσκι πίστευε ότι μόνο όταν τα παιδιά μάθουν να σέβονται την ανθρώπινη εργασία και τα δημιουργήματά της, θα μάθουν να σέβονται τον άνθρωπο ως εργαζόμενο και δημιουργό και, τοιουτοτρόπως, να σέβονται τον άνθρωπο εν γένει.

Η ηθική διάσταση της εργασιακής αγωγής στο σχολείο του Παβλίσ είχε πολλές μορφές. Εκδηλωνόταν σε μακροπρόθεσμα εγχειρήματα, όπως ήταν, φερ' ειπείν, η μετατροπή (με την εργασία των παιδιών βάσει μεθόδου που εκπόνησαν από κοινού μαθητές και εκπαιδευτικοί) μιας μεγάλης χέρσας έκτασης του τοπικού αγροτικού συνεταιρισμού (κολχόζ) σε εύφορη, κάτι που θεωρούνταν έμπρακτη συμβολή των παιδιών στην ανάπτυξη της συλλογικής-σοσιαλιστικής περιουσίας των κατοίκων του χωριού. Εκδηλωνόταν, επίσης, σε δραστηριότητες φροντίδας για κάθε ζωντανό πλάσμα, όπως ήταν η δημιουργία και λειτουργία από τους μαθητές θεραπευτηρίου για πουλιά που πάγωναν το χειμώνα και χώρου για τη στέγαση και περιθαλψή τραυματισμένων ζώων.

Κομβικό όμως ζήτημα αποτελούσε η καλ-

οικογενειακά προβλήματα ή προβλήματα υγείας, οι άνθρωποι που ζούσαν μόνοι τους γιατί είχαν χάσει τους δικούς τους, οι ηλικιωμένοι που δεν μπορούσαν να φροντίσουν τον εαυτό τους. Οι μαθητές του Παβλίσ επισκέπτονταν αυτά τα άτομα και πάσχιζαν με κάθε τρόπο να τα βοηθήσουν.

Ο Σουχομλίνσκι έκρινε αναγκαίο να αναπτύξει ο κάθε μαθητής το συναίσθημα προσωπικής ευθύνης και ενδιαφέροντος για τους ανθρώπους που υποφέρουν και δυστυχούν, την ετοιμότητα να μοιραστεί τα προβλήματά τους. «Προσπαθούμε –έλεγεν– να αφυπνίσουμε, ήδη στα πιο μικρά παιδιά, το συναίσθημα του ανησυχίας για την τύχη του συντρόφου, να τα μάθουμε να εκλαμβάνουν την κακοτυχία του ως κακοτυχία όλης της κοινότητας. Η καλλιέργεια του κολεκτιβιστικού συναισθήματος της αλληλεγγύης και της ετοιμότητας για αλληλοβοήθεια αποτελεί την πλέον σημαντική προϋπόθεση αποτροπής του εγωισμού.»¹⁵.

Στο σχολείο του Παβλίσ κανένας μαθητής δεν έπρεπε να αισθάνεται ότι είναι μόνος και αβοήθητος μπροστά στις οποιοδήποτε δυσκολίες. «Αν εσύ μπορείς και ο σύντροφός σου δεν μπορεί, τότε δίδαξε το σύντροφό σου.»¹⁶ - αυτό το ηθικό αξίωμα διέπνεε όλες τις δραστηριότητες μέσα στο σχολείο. Σε όλους τους χώρους εργασίας, σε όλα ερευνητικά και παραγωγικά εργαστήρια υπήρχαν ειδικοί χώροι για παροχή συμβουλών και γενικά για αλληλοβοήθεια μεταξύ των μαθητών.

Ο Σουχομλίνσκι, όπως και ο Μακάρενκο, δε συμπαθούσε την ιδέα περί ανέμελης παιδικής ηλικίας. Επιθυμούσε τα παιδιά να γνω-

14. Στο ίδιο, σελ. 8.

15. Στο ίδιο, σελ. 102.

16. Στο ίδιο.

17. Β.Α.Σουχομλίνσκι, *Αφιερώνω την καρδιά μου στα παιδιά*, Κίεβο 1969, σελ.77.

18. G.F.Kneller, *Existentialism and Education*, N.Y. 1958, σελ. 84. Βλέπε επίσης: Ο.Φ.Βollnow, *Φιλοσοφική παιδαγωγική*, μτφρ.Μ.Βαϊνά, Κ.Βαϊνάς, εκδ.Γρηγόρη, Αθήνα 1986, σσ. 62-63.

19. Ο Α.Γκεντέ επισημαίνει ότι για τον υπαρξισμό «Ο "Άλλος" είναι η αποξένωση του Εγώ, ενώ η σύγκρουση ανάμεσά τους είναι νοητή σαν αρχέγονη και αιώνια τραγικότητα της "υπαρξής"». Α.Γκεντέ, *Η φιλοσοφία της κρίσης*, μτφρ.Α.Οικονόμου, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1994, σελ.81.

δοξη πεποίθηση ότι είναι εφικτή σε μια σοσιαλιστική κοινωνία η ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας, συντροφικότητας και αλληλεγγύης, και ως εκούτου, η πραγμάτωση της αυθεντικής ελευθερίας του ανθρώπου.

Η απόρριψη από τον Σουχομλίνσκι της ιδέας περί ανέμελης παιδικής ηλικίας ουδόλως σήμαινε ότι εμπορούταν από μίαν ηθική του ασκητισμού, από την εξιδανίκευση της δοκιμασίας, των στερήσεων και της αυτοταπείνωσης της προσωπικότητας. Αντιθέτως, εργαζόταν, όπως και ο Μακάρενκο, για την καλλιέργεια στους νέους μιας ηθικής της ευτυχίας. Πίστευε ότι οι νέοι θα πρέπει να διδαχτούν πώς να δημιουργούν και να απολαμβάνουν τη χαρά και ευτυχία της ζωής.

Η αυθεντική χαρά και ευτυχία ερμηνεύονταν από τον Σουχομλίνσκι στο πνεύμα του ιδεώδους της χειραφετημένης κομμουνιστικής κοινωνίας. Σε μια σπουδαία διατύπωσή του αναφέρει ότι «Ο κομμουνισμός είναι πρώτα απ' όλα η ευτυχία, η χαρά όλων των ανθρώπων. Αγωνιζόμαστε ώστε κανένας να μην προσπαθεί να εγκλωβίσει την ευτυχία στη δικιά του γωνιά, να μην την περιφράσει με ψηλό φράκτη... αλλά να τη δημιουργεί από κοινού με τους άλλους ανθρώπους, να την αναζητεί στις σχέσεις με τους συντρόφους του, να την ανακαλύπτει στη συλλογική εργασία.»²⁰

Καθοριστικό ρόλο στην ηθική αγωγή των νέων, όπως και στη διαπαιδαγώγησή τους, εν γένει, παίζει η μορφή του εκπαιδευτικού. Ο εκπαιδευτικός ως προσωπικότητα θα πρέπει να αποτελεί το ζωντανό παράδειγμα, να χαίρει υψηλού κύρους και σεβασμού μεταξύ των παιδιών και να ασκεί καταλυτική επιρροή επάνω τους.

Ο Σουχομλίνσκι έχει υπόψη ένα πρότυπο εκπαιδευτικού – παιδαγωγού ο οποίος διαθέτει εξαιρετικές γνώσεις, ικανότητες και ψυχικά χαρίσματα. Ο ίδιος, ως διευθυντής του σχολείου του Παβλίσ έδινε μεγάλη έμφαση στην πολύπλευρη ανάπτυξη των μελών του εκπαιδευτικού προσωπικού, τα οποία ως επιστήμονες και παιδαγωγοί ξεπερνούσαν κατά πολύ το μέσο όρο των εκπαιδευτικών της τότε ΕΣΣΔ.

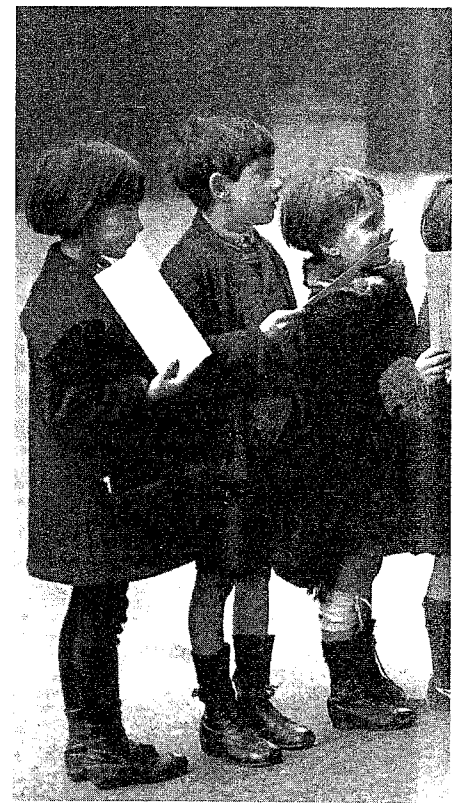
Η έμφαση στο ρόλο του εκπαιδευτικού εκκινούσε από την άποψη του Σουχομλίνσκι

ότι ο συγκροτημένος λόγος ενός ανθρώπου υψηλού κύρους έχει τεράστια παιδαγωγική ισχύ. Ο λόγος του καταξιωμένου δασκάλου όταν είναι σαφής, τεκμηριωμένος και διακρίνεται από ποικίλες συναισθηματικές αποχρώσεις επενεργεί άμεσα στην παιδική ψυχή, ριζώνει στη συνείδηση και κινητοποιεί όλες τις εσωτερικές δυνάμεις που εμπλέκονται στην πνευματική και ηθική ανάπτυξη του παιδιού.

Ιδιαίτερη σημασία για τον Σουχομλίνσκι έχει η συναισθηματική πλευρά της παιδαγωγικής αλληλεπίδρασης. Ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να είναι σε θέση να αισθάνεται, να διαισθάνεται και να κατανοεί βαθιά τη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών. Θα πρέπει να μπορεί να μοιράζεται τα συναισθήματα των παιδιών και να ανταποκρίνεται σ' αυτά με τον κατάλληλο τρόπο. Γι' αυτό το λόγο ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να είναι άνθρωπος με καλλιεργημένο και πλούσιο συναισθηματικό κόσμο. «Ο αυθεντικός παιδαγωγός -υπογραμμίζει ο Σουχομλίνσκι- είναι άνθρωπος μεγάλου φάσματος συναισθημάτων.»²¹

Η αμεσότητα της συναισθηματικής επικοινωνίας και αλληλοκατανόησης μεταξύ δασκάλου και μαθητών θεωρούταν από τον σοβιετικό παιδαγωγό συνώνυμο της ειλικρίνειας και της αλήθειας. Οι μαθητές όπως και ο δάσκαλος έπρεπε να εκφράζουν ελεύθερα τα συναισθήματά τους έχοντας τη βεβαιότητα ότι αυτά θα γίνουν αντιληπτά και κατανοητά. Πάνω σ' αυτή την ειλικρίνεια των συναισθημάτων οικοδομούταν η αμοιβαία εμπιστοσύνη, η οποία με τη σειρά της διασφάλιζε αγαθές –ηθικές σχέσεις μεταξύ δασκάλου και μαθητών.

Ειρήσθω εν παρόδω, ότι για τη συναισθηματική επικοινωνία, αλλά και την αγωγή των συναισθημάτων εν γένει, πολύ συχνά χρησιμοποιούταν οι εικόνες της φύσης. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι πάρα πολλές φορές η συγγραφή εκθέσεων καθώς και άλλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες συνδυάζονταν με εκδρομές στην ύπαιθρο, με τη θέαση και τη συγκινησιακή βίωση του πλούτου των χρωματισμών και καταστάσεων του φυσικού μικρόκοσμου (της αποκαλούμενης απ' τον Σουχομλίνσκι «μικρής πατρίδας») στον

ποίο ζούσαν οι μαθητές: του ηλιόλουστου πρωινού, του συννεφιασμένου τοπίου, της φθινοπωρινής βροχής, του ανοιξιάτικου λιβαδιού, του καλοκαιρινού δειλινού κ.λ.π.

Ο Σουχομλίνσκι δικαίως μπορεί να χαρακτηριστεί παιδαγωγός των συναισθημάτων. Καλλιεργώντας τα συναισθήματα και την ευσυγκινησία των παιδιών επιθυμούσε να διαπαιδαγωγήσει ανθρώπους ευαίσθητους, ικανούς να αγαπούν και να φροντίζουν στιδήποτε συνθέτει τον κόσμο τους και, πρωτίστως, να αγαπούν τους ίδιους τους ανθρώπους.

Μερικά συμπεράσματα

Μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι, ενώ στις απόψεις του Μακάρενκο περί ηθικής και ηθικής αγωγής κεντρική θέση κατέχει το καθήκον, στις αντίστοιχες του Σουχομλίνσκι κυριαρχεί η ηθικότητα βάσει του ηθικού συναισθήματος, δηλαδή το ηθικώς πράττειν όχι ως εξωτερική απαίτηση αλλά ως εσωτερική συναισθηματική ανάγκη του ανθρώπου.

Η σημαντική αυτή διαφορά εξηγείται αν λάβουμε υπόψη τις διαφορετικές ιστορικο-κοινωνικές συνθήκες στις οποίες έζησαν κι εργάστηκαν οι δύο παιδαγωγοί, καθώς και τους διαφορετικούς αποδέκτες του παιδαγωγικού τους έργου. Το εγχείρημα του Μακάρενκο στους παιδικούς σταθμούς «Μ.Γκόρκι» και «Φ.Ε.Ντζερζίνσκι» συνέπεσε με τις εξαιρετικά δύσκολες δεκαετίες του '20 και '30 και αφορούσε παιδιά που είχαν ήδη γνωρίσει τις πιο σκληρές πλευρές της ζωής, διαμρφώνοντας, κατά συνέπεια, εχθρικά συναισθήματα για τους ανθρώπους. Για τα

20. Β.Α.Σουχομλίνσκι, «Το σχολείο του Παβλίσ», στο: ό.π., σελ.180.

21. Β.Α.Σουχομλίνσκι, *Περί αγωγής*, εκδ.Ιζντάτελσβο πολιτίτσεσκόι λιτερατούρι, Μόσχα 1985, σελ.25.

παιδιά αυτά (όπως και για την πλειοψηφία των ανθρώπων εκείνης της εποχής) η σοσιαλιστική διαπαιδαγώγηση είχε το χαρακτήρα της αναμόρφωσης, στα πλαίσια της οποίας η νέα ηθική πρόβαλλε ως καθήκον, ως εξωτερική απαίτηση της νέας κοινωνίας από το κάθε ξεχωριστό άτομο.

Οι σοβιετικοί θεωρητικοί που αμφισβητούσαν τη σημασία και το ρόλο του καθήκοντος στη σοβιετική κοινωνία και παιδεία, είχαν υπόψη, όπως είδαμε, το ειδοποιό του καθήκοντος στοιχείο της εξωτερικής απαίτησης και του εξαναγκασμού. Αυτή, όμως, η αρνητική στάση απέναντι στην έννοια του καθήκοντος εδραζόταν σε μian απλουστευτική άποψη περί απόλυτης ταύτισης συμπεριόντων μεταξύ των μελών της σοσιαλιστικής κοινωνίας, ως συνέπεια της οποίας έπρεπε η ηθική να χάσει το ρυθμιστικό της ρόλο και η ηθική αγωγή να αντικατασταθεί από τη διδασκαλία τεχνικών κανόνων επιτυχούς δραστηριότητας.

Άποψή μας είναι ότι από τη στιγμή που «τα υλικά συμφέροντα των ατόμων ως ατόμων, ακόμη και στην περίπτωση που είναι όμοια για όλα τα άτομα, ποτέ δεν μπορούν να αναχθούν πλήρως στα υλικά συμφέροντα της κοινωνίας ως ολότητας»²² και, συνεπώς, θα υπάρχει πάντα, ακόμη και στην περίπτωση μιας πιθανής σοσιαλιστικής κοινωνίας του μέλλοντος, η δυνατότητα και πιθανότητα κακόβουλων πράξεων, (έστω κι αν αυτή η δυνατότητα θα είναι διαφορετικής κλίμακας και φύσης από την αντίστοιχη της ταξικής κοινωνίας), η ηθική αγωγή του καθήκοντος ως καλλιέργεια της ετοιμότητας και ικανότητας

του ατόμου να ενεργεί βάσει και εξωτερικών ηθικών απαιτήσεων, βάσει της απαίτησης της κοινωνίας από το άτομο ενεργειών που συνάδουν προς το γενικό καλό, θα αποτελεί οργανικό μέρος κάθε παιδείας που υπηρετεί την υπόθεση της κοινωνικής χειραφέτησης. Από αυτή τη σκοπιά, οι ιδέες του Μακάρενκο περί ηθικής αγωγής του καθήκοντος έχουν μια διαχρονική σημασία.

Σε ό,τι αφορά την αντιφατικότητα της ηθικής του καθήκοντος αυτή αποτελεί πρόβλημα που ξεπερνά τα όρια της ηθικής μορφής της συνείδησης και της συνείδησης, εν γένει. Ο κίνδυνος του κομφορμισμού που ενέχει η ηθική του καθήκοντος, παραπέμπει τελικά στον τρόπο που συγκροτείται ιστορικά η σχέση ατόμου και κοινωνίας, ατομικού και συλλογικού συμφέροντος. Αφορά, με άλλα λόγια, στο περιεχόμενο των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων, στο κατά πόσο αυτές αποτελούν σχέσεις χειραγωγής των ανθρώπων ή, αντιθέτως, ευνοούν τη διαμόρφωση χειραφετημένων προσωπικοτήτων.

Προκειμένου, τώρα, να κατανοήσουμε τις απόψεις του Σουχομλίνσκι, θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι αυτές διαμορφώθηκαν στα πλαίσια του παιδαγωγικού του έργου στο σχολείο του Παβλίσ, κατά τη μεταπολεμική περίοδο 1947-1970. Στο ουκρανικό χωριό οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων ήταν πολύ στενές. Τα παιδιά από μικρή ηλικία βίωσαν, στην πλειοψηφία τους, τη στοργή και την φροντίδα των ενηλίκων, γνώριζαν

την αλληλεγγύη και αλληλοβοήθεια μεταξύ των ανθρώπων. Τα βιώματα αυτά της καθημερινότητας διευκόλυναν σε πολύ μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη του ηθικού συναισθήματος μέσα στο σχολείο. Στις συγκεκριμένες συνθήκες της μικρής κοινωνίας του Παβλίσ η καλλιέργεια μέσα στο σχολείο της καλοσύνης, ως εσωτερικής-συναισθηματικής ανάγκης, ήταν εφικτή χωρίς να έρχεται σε αντίθεση με τις κοινωνικές σχέσεις του άμεσου περιβάλλοντος.

Η έμφαση που δίνει ο Σουχομλίνσκι στην καλλιέργεια του ηθικού συναισθήματος αγγίζει τη βαθύτερη πλευρά της ηθικής αγωγής, τη διαπαιδαγώγηση δηλαδή ανθρώπων έτοιμων πάντα για πράξεις καλοσύνης προς τους άλλους, ως συνέπεια της άμεσης παρώθησης των συναισθημάτων τους. Οι άνθρωποι που διαπαιδαγωγήθηκαν να αισθάνονται ευχαρίστηση πράττοντας το καλό διακατέχονται πλέον από μια μόνιμη εσωτερική ανάγκη για εκδήλωση αλληλεγγύης και φροντίδας προς τους συνανθρώπους, από μια μόνιμη προδιάθεση για πράξεις καλοσύνης. Ο Σουχομλίνσκι είχε την άποψη ότι στη βάση της καλλιέργειας αυτής της σταθερής συναισθηματικής ανάγκης για πράξεις καλοσύνης, είναι κατόπιν δυνατό να διαμορφωθούν στη συνείδηση του ανθρώπου ακλόνητες ηθικές πεποιθήσεις και ιδεώδη.

Στην περίπτωση που ο άνθρωπος πράττει το καλό υπακούοντας στο καθήκον η ηθική συμπεριφορά προκύπτει περισσότερο ως αποτέλεσμα συγκεκριμένης επιλογής και όχι ως εκδήλωση μόνιμης εσωτερικής προδιάθεσης. Οι πράξεις βάσει του καθήκοντος ενέχουν την αντιμετώπιση διλημματικών καταστάσεων, υπονοούν μια περισσότερο αντιφατική και, συνεπώς, λιγότερο αυτονόητη και μονοσήμαντη σχέση με τους άλλους, κάτι που προϋποθέτει ένα σημαντικότερο ρόλο της νόησης, των σκέψεων, αντί των συναισθημάτων και συγκινήσεων.

Βέβαια, στη συμπεριφορά του ανθρώπου ποτέ δεν έχουμε απόλυτο διαχωρισμό των συναισθημάτων από τις σκέψεις και κατά συνέπεια η ηθική μορφή της συνείδησης, εκφραζόμενη κυρίως στις πράξεις, συμπεριλαμβάνει, επίσης, ηθικά συναισθήματα και σκέψεις.

Λαμβάνοντας υπόψη τη διαφορά μεταξύ πράξεων καλοσύνης που απορρέουν από

22. Β.Α.Βαζούλιν, *Η λογική της ιστορίας*, ό.π., σελ.255.

την αφοσίωση στο καθήκον, στις εξωτερικές ηθικές απαιτήσεις, και πράξεων καλοσύνης που συνιστούν εκδήλωση εσωτερικής, συναισθηματικής ανάγκης, φρονούμε ότι η συμπεριφορά βάσει του καθήκοντος αφορά, περισσότερο, σε κοινωνικές σχέσεις στις οποίες διατηρείται η ισχυρή διάσταση μεταξύ ατομικού και συλλογικού συμφέροντος, ενώ η συμπεριφορά που απορρέει από το ηθικό συναίσθημα αφορά περισσότερο σε κοινωνικές σχέσεις στις οποίες κυριαρχεί η αρμονία μεταξύ ατομικού και συλλογικού συμφέροντος.

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, έχουμε την άποψη ότι η ηθική αγωγή που εισηγήσαν ο Σουχομλίνσκι, η οποία έδινε έμφαση στην καλλιέργεια του ηθικού συναίσθηματος, μπορεί, μιν, να ήταν εφικτή στα πλαίσια της μικρής κοινωνίας του Παβλίσ, πλην, όμως, ήταν αδύνατο να καταστεί κυρίαρχη στην κλίμακα της Σοβιετικής Ένωσης συνολικά.

Στη χώρα της Οκτωβριανής Επανάστασης, παρά τις συντελεσθείσες κοινωνικές αλλαγές, οι οποίες κατέφασκαν την ανθρωπινή συντροφικότητα και αλληλεγγύη, η αλλοτρίωση στις ανθρώπινες σχέσεις διατηρούταν ακόμα σε σημαντικό βαθμό, χωρίς βέβαια να έχει πλέον κεφαλαιοκρατική μορφή. Ειρήσθω εν παρόδω, ότι από τα μέσα της δεκαετίας του '60 οι κοινωνική αλλοτρίωση και στρωμάτωση άρχισε να διευρύνεται (σε συνάρτηση με τη διεύρυνση των εμπορευματικών και χρηματικών σχέσεων) αντί να περιορίζεται, μέχρι που κατέληξε στην παρακμή και ανατροπή εκ των έσω των σοσιαλιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Η διατήρηση σε σημαντικό βαθμό της διαφοράς μεταξύ συλλογικών και ατομικών συμφερόντων στην κοινωνία της ΕΣΣΔ καθιστούσε ανέφικτη την κατίσχυση σε καθολική κλίμακα μιας συμπεριφοράς βάσει του ηθικού συναίσθηματος, βάσει της ηθικότητας ως εσωτερικής ανάγκης όλων των ανθρώπων. Η σοβιετική κοινωνία απέιχε πολύ από εκείνη την πραγματικότητα στην οποία η ηθική ως «πραγματική ανθρωπινή ηθική πάνω από τις ταξικές αντιθέσεις και πάνω από τις ταξικές επιβιώσεις στη μνήμη των

ανθρώπων»²³ θα ρυθμίζει αποφασιστικά τις κοινωνικές σχέσεις.

Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η ολόένα και μεγαλύτερη απομάκρυνση της σοβιετικής κοινωνίας των δεκαετιών του '60 και '70 από τον τελικό της στόχο έδωσε ένα ιδιαίτερο στίγμα στο έργο του Σουχομλίνσκι που το διαφοροποιεί αισθητά από αυτό του Μακάρνενκο. Στα κείμενα του πρώτου λανθάνει η αντίληψη ότι το κομμουνιστικό ιδεώδες συνιστά ένα σκοπό του μακρινού μέλλοντος, ενώ στο έργο του δεύτερου το εν λόγω ιδεώδες προβάλλει ως υπόθεση της καθημερινής ζωής και δράσης.

Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι ο Σουχομλίνσκι δίνει έμφαση στη διαπαιδαγώγηση πολιτών που θα είναι αφοσιωμένοι στη «σοβιετική πατρίδα»²⁴, σε αντιδιαστολή προς τον Μακάρνενκο που προέτασε τη διαπαιδαγώγηση του συνειδητού μέλους της κολεκτίβας των εργαζομένων, ως τμήματος «του μετώπου μάχης της ανθρωπότητας στην εποχή της παγκόσμιας επανάστασης».

Επίσης, χρήζει επισήμανσης η εμφανής απουσία της μαθητικής αυτοδιοίκησης στο σχολείο του Παβλίσ, όπου κεντρικό ρόλο, σε τελευταία ανάλυση, παίζει ο δάσκαλος. Η έμφαση του Σουχομλίνσκι στην ιδιαίτερα ανεπτυγμένη-πολυσιχιδή προσωπικότητα του δασκάλου βρίσκεται σε αντίθεση με την έμφαση του Μακάρνενκο στη δημιουργία αυτενεργού παιδικής κοινότητας, πρωτότου παιδαγωγικού-κοινωνικού θεσμού της νέας σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Τα παιδαγωγικά εγχειρήματα και οι θεω-

ρητικές απόψεις των Μακάρνενκο και Σουχομλίνσκι εμπεριείχαν πολλές ενδιαφέρουσες πτυχές και κατέκτησαν ευρεία αναγνώριση, δεν βρήκαν όμως στην πράξη πολλούς μιμητές.

Το εκπαιδευτικό σύστημα της Σοβιετικής Ένωσης, παρά τις σημαντικές αλλαγές που συντελέστηκαν, δεν υπερέβη συνολικά το παραδοσιακό μοντέλο της διδασκαλίας έτοιμων γνώσεων. Σε ό,τι αφορά την ηθικότητα και την ηθική αγωγή, οι σοβιετικοί εκπαιδευτικοί θεσμοί, αν και επηρέασαν σημαντικά τη συνείδηση και συμπεριφορά των σοβιετικών πολιτών, δεν αποτέλεσαν ποτέ καθοριστικό παράγοντα αναμόρφωσης των ανθρώπων. Η διάσταση μεταξύ, αφενός, της επίσημης ιδεολογίας και ηθικής που πρόβαλλε το εκπαιδευτικό σύστημα και, αφετέρου, της ιδεολογίας και ηθικής που γεννούσε αυθόρμητα και σε μαζική κλίμακα η σοβιετική καθημερινότητα, ήταν μεγάλη.

Αυτό όμως δεν οφείλεται σε κάποιους υποκειμενικούς παράγοντες, στις ανεπάρκειες των διευθυντών και λειτουργών του σοβιετικού εκπαιδευτικού συστήματος. Αν η παιδαγωγία απεδείχθη αδύναμη να αναμορφώσει τις κοινωνικές σχέσεις αυτό οφείλεται, πρωτίστως, στο γεγονός ότι οι ίδιες οι κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις, με τις αντιθέσεις που τις χαρακτήριζαν, δεν επέτρεπαν την κατίσχυση των παιδαγωγικών τρόπων και μέσων επενέργειας στους ανθρώπους, δεν επέτρεπαν τον αποφασιστικό ρόλο της παιδαγωγίας στη διαμόρφωση – αναμόρφωση της κοινωνίας. Αντί της παιδαγωγίας, το δίκαιο και οι πολιτικοί θεσμοί-μηχανισμοί διεύθυνσης ανθρώπων από ανθρώπους αποτελούσαν τους καθοριστικούς μοχλούς σκόπιμης προσπάθειας ρύθμισης, διαχείρισης, αλλαγής των υλικών – κοινωνικών σχέσεων.

Το έργο του Α.Σ.Μακάρνενκο, του Β.Α.Σουχομλίνσκι καθώς και άλλων πρωτοπόρων παιδαγωγών της ΕΣΣΔ εγγράφεται στο πρώτο, ιστορικά, εγχείρημα ανάπτυξης, μιας παιδείας που θα συνάδει προς τη χειραφετημένη – αταξική κοινωνία. Στο βαθμό που ο στόχος της κοινωνικής χειραφέτησης στην κατεύθυνση της αταξικής κοινωνίας διατηρεί τη σημασία του ως έκφραση πιθανής προοπτικής της ανθρωπότητας, το έργο αυτών των παιδαγωγών θα αποτελεί πολύτιμη εμπειρία και παρακαταθήκη για τα παιδαγωγικά εγχειρήματα του μέλλοντος. www.elpis.gr

23. Φ.Ενγκελς, *Αντι-Ντίριγκ*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2001, σελ. 121.

24. Ο Β.Α.Σουχομλίνσκι θεωρεί πως η πατρίδα είναι «το κοινό, το κορυφαίο, το ιερό, το πιο ακριβό και ασύγκριτο με σιδηρόπλοιο άλλο» που υπάρχει στη ζωή των σοβιετικών πολιτών. Β.Α.Σουχομλίνσκι, *Πώς να διαπαιδαγωγήσουμε τον αυθεντικό άνθρωπο*, εκδ. Πενταγόγκικα, Μόσχα 1990, σελ. 243.